

„...FÖNNTARTÁS ÉS MEGŐRZÉS NYILVÁNVALÓAN CSAK ÚJ ÉRTÉKEK TEREMTÉSÉVEL LEHETSÉGES”

Beszélgetés Szegedy-Maszák Mihállal

Szegedy-Maszák Mihály enciklopédikus egyénisége, életműve nehezen tűri a meghatározásokat. Tudósi tekintete és figyelme természetesen terjed Panofskytól Bartókgig, Dugonics Andrástól Paul de Manig. Széchenyi és Kemény Zsigmond életműve mélységeiben és részleteiben ugyanúgy ismertek előtte, mint Esterházy Péter vagy a 20. századi magyar történelemről adható történeti szintézis lehetősége, a fordíthatóság problémái és tétjei vagy a nemzeti irodalom kitörési lehetőségei a 21. században.

Könyvei közül nem egy, mint például a Kemény Zsigmond- vagy a Márai-monográfia mára már a műfaj klasszikusaiként idézettek, nem véletlen, hogy életműkiadása megindult, miközben a szerkesztésével készült, közelmúltban megjelent, vitákat is, támadásokat is kiváltó, *A magyar irodalom története* című vállalkozás új utakon kísérli meg a magyar irodalmi hagyomány megértését. Szegedy-Maszák Mihállal Hatos Pál beszélgetett.

HATOS PÁL: Professzor úr, mennyire tartod érvényesnek, használhatónak a „nyugati kultúra” fogalmát?

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Egyre több bírálat éri a Nyugat-központúságot a világban. Számolni kell azzal, hogy valóban vannak más földrészek, más kultúrák, és gyarmatosítás utáni időszakban vagyunk. Nekem, mint magyar irodalomtörténésznek, az elsődleges feladatomban, hogy minél többet át tudjak menteni ebből a nemzeti örökségből egy kialakuló világörökségbe. Ezt eléggé nagy hangsúllyal kell mondanom akkor, amikor egy olyan folyóiratban, amely a „legnagyobb magyar” egyik jelentős könyvének a címét viseli, nemzetellenesnek nyilvánít valaki. Talán nem árt arra emlékeztetni, hogy Széchenyit is érte ilyen vád, s a *Hitel*t némelyek elégették. Sajnos erős egységesség érzékelhető a világban, és nagyon igyekezni kell, hogy a magyar művelődésből minél több maradjon fenn. Spengler lehet nem szeretni, de ma úgy lehet hinni, hogy tulajdonképpen nem volt olyan felületes, elég éleslátó volt, amikor a 20. század elején figyelmeztetett arra, hogy a Nyugat művelődése nem kizárólagos. Nála még nagyobb elmék is erősen hatása alá kerültek, mint például Wittgenstein. Valóban számolni kell azzal, hogy a nyugati kultúra egy része – ebben mi magyarok szerencsére nem vettünk részt – a gyarmatosítás révén lényegében elnyomott más kultúrákat. Ezeknek a kultúráknak a jelenben és a jövőben is megkülönböztetett figyelmet kell szentelni.

HP: Mi ebben a kontextusban – nevezzük így régimódiasan – a magyar nemzeti hagyomány szerepe? Mi a magyar kultúra szerepe a nyugati kultúrához viszonyítva, van-e önálló útja, vagy – hinnünk kell-e a vádaknak – a magyar kultúra mindig egyfajta mimézis, követés volt? És ha van önálló jogon magyar nemzeti hagyomány, mint ahogy szeretnénk ezt látni, akkor annak az elmúlt időszakban – értem itt az elmúlt százötven-kétszáz évet – melyeket tartod a legjellemzőbb mozgalmainak, állomásainak?

SZMM: Nagyon nehéz kérdés. Én továbbra is úgy gondolom, hogy a magyar művelődésnek sajátos belső mozgása és belső törvényei vannak, de a külföldet nem mindig az érdekli, ami bennünket. Erről nem tudomást venni tulajdonképpen a nemzet lebecsülését rejti magában. Az átmentés csak akkor lehetséges, ha minél árnyaltabban fogalmazzuk meg értelmezésünket a magyar kultúráról, amely roppant gazdag kultúra. A megosztottság, amely manapság a magyar értelmiség körében letagadhatatlan, részben ebből a gazdagságból is származik. Németh László évtizedekkel ezelőtt sznobokról és parasztokról beszélt. Mindkét veszély fönnáll. Tehát az is veszély, ha azt hisszük, hogy az idegen mintákat kell utánozni, viszont az is, hogy Hegyeshalmon túlra nem tekintünk semmilyen vonatkozásban. Ma kétségtelenül nagyon vitatott, hogy hogyan lehet értékelni a népi írók mozgalmát. Egy dolgot kiemelnék: a népi írók között voltak, akik minduntalan emlékeztettek arra, hogy Magyarországnak keleti szomszédai is vannak. Nagyon tiszteltem Babits Mihályt, de kétségtelen tény, hogy ő alig vett arról tudomást, hogy ebben a térségben élnek románok, szlovákok vagy délszlávok.

HP: A népi írók, illetve az általuk képviselt szemlélet, úgy tűnik, ma is aktuális, nem feltétlenül azért, mert élő és ható hagyomány lenne, hanem mert az alapkérdések és konfliktusok feldolgozatlanok. Bizonyos szempontból nem meglepő, hogy Jászi Oszkár emigrációjában rokonszenvezett a népi írókkal. Kérdéses azonban, hogy gyökereiben nem egy eleve utópikus gondolkodásmód közössége volt-e – a realitás felelőssége nélkül –, ami Jászi nosztalgiáját és a '30-as évektől fórumot nyerő népi gondolatot egyaránt motiválta?

SZMM: Azt kell mondanom – ezek számomra nagyon súlyos kérdések, és én nem tulajdonítok semmilyen kiegyensúlyozottságot saját véleményemnek –, hogy Jászinál is erős volt a hajlam az utópiára. Különösen 1920 előtt. Nem olyan régen a kiadatlan anyagait is átnéztem, amelyekből jórészt csak másolatok vannak itt, mert New Yorkban vannak az eredetiek. Ezekből is az derül ki, hogy a két világháború között valóban próbált a népi írókkal kapcsolatot teremteni. Őt is ábrándok vezették. Nyilvánvalóan azt gondolta, hogy az utódállamok majd demokratikusabbak lesznek. Nem arra gondolok, hogy a királyi Románia demokratikus volt, hanem arra, hogy a két világháború közötti, Tomaš G. Masaryk vezette Csehszlovák Köztársaság sem volt az. Ha az előbb említettük Babitsot, volt olyan könyve, amelyet nem engedtek be abba a Csehszlovákiába, márpedig Babits – tudott dolog – nem vallott szélsőséges álláspontot.

HP: Kicsit tovább menve a hagyomány kérdésén, van egy nagyon érdekes megközelítésed, amelyben a 20. század elején fellépő magyar szellemi irányzatokat vizsgálod zenében, irodalomban, esztétikában, és többek között Lukácsot, Jászit, Kosztolányit és Adyt, de a népi írókat is bevonod ebbe a vizsgálatba, illetve általában véve a Nyugat körét. Meg is írtad, hogy a konvencionális tudásunkkal ellentétben Lukács modernsége, esztétikai konzervatívizmusa már 1918 előtt tetten érhető, miközben a Nyugat körének legjelentősebb alkotói – így például Babits és Kosztolányi is – a múlthoz, a magyar nemesi hagyományhoz kötődő témaköröket dolgozott fel újszerű, a nyelviség szerteágazó jelentésteremtését tudatosan felvállaló szemléletmóddal. Felmerül a kérdés: mi a nyelv és a hagyomány egymáshoz viszonyított szerepe? A nyelv, azaz egy sajátos, nyelvi alapú nemzeti hagyomány előfeltétele a kultúra kialakításának, vagy pusztán eszköze annak? Ezt az ellentétet és dilemmát többször, több munkádban igyekezted finoman érzékeltetni. Hol áll az erről való gondolkodás most? És te magad hogyan ítélsz ebben?

SZMM: Nagyon elfogult vagyok. A magyarság magyar nyelvű közösség. Másféle magyarság-meghatározást nem tudok elfogadni a magam számára pillanatnyilag. Méltá-

nyolom azt, ha valaki Amerikában így vagy úgy főz, avagy ilyen vagy olyan nagyon őszinte, rokonszenves érzelmekkel viseltetik a magyarság iránt, de ha magyarul nem tud, lényegében ez a magyarságtudat számomra nem eléggé tartalmas. Akiiket említettél, nagyon különböző alkatok voltak. Lukács György örökségétől én mindig távol álltam, ez részben adottság; így hozta a sors.

HP: De az egyik legjobb ismerője vagy, ezért tanulságos ez az álláspont, hiszen Lukács most is részese egyfajta nemzetközi kánonnak, amely ugye töredékesen ismeri mind az életművet, mind a történeti személyiséget az 1919-es szereppel, vagy a harmincas évek magyar nyelvű, Szovjetunióban született publikációival együtt. Ezen túlmenően Lukácsal találkozol itt, ott, amott, és érdekes, hogy az ő esztétikai nézetei inkább tekinthetők ilyen szempontból konvencionálisabbnak, mint Kosztolányié. Vagy ez elnagyolt megfogalmazás?

SZMM: Kosztolányi fordított futurista verseket és írt Ivan Goll műveiről. Lukács értetlen volt az avantgárddal szemben. A Nyugat első nemzedékéről nem szerencsés általánosságban nyilatkozni. Ady kétségkívül nagyon nagy, belső ellentmondásokkal telített személyiség volt. 1908-ban indult a Nyugat, s ő már annak az évnek őszén közölt egy támadást a folyóirat egyes munkatársai ellen a Herczeg Ferenc szerkesztette Új Időkben. Babitsban is voltak bizonytalanságok. 1919–20 rendkívül megrendítette. Elment egy bizonyos világpolgárság irányába az I. világháború alatt, de később nagyon megrettent ettől. Kosztolányi ennél egyszerűbb képlet, ha úgy tetszik, mert ő eredetileg függetlenségi párti volt. Abban az ábrándban ringatta magát fiatal korában, hogy Magyarország Béctől, tehát a Monarchiától függetlenül, mint önálló nemzetállam tud létezni kárpát-medencei határokkal. 1919-ben rádöbbenett a történelem, hogy ez nem lehetséges. Nem szabad feledni, hogy Szabadkán született. Ez a város éppen átkerült a másik államba, és ő évekig nem látogathatta a családját, s annak tagjai sem tudtak Magyarországra jönni. Ez rendkívül megviselte. Ezek után ő egy nyelvi alapú kulturális viszonylagosság mellett kötött ki, amelynek egyébként megvannak nála nagyon korán az előzményei. Arra az álláspontra jutott – mely vélekedés nem állt messze Széchenyi Istvánétól –, hogy a legkisebb nyelvi közösség elvesztése is pótolhatatlan veszteség az emberiségnek. Ha az ember ezt komolyan veszi, akkor a hopi indiánok fönnmaradása is általános emberi érdek. Ezt az álláspontot tartom még mindig a legelfogadhatóbbnak a magam számára, függetlenül attól, hogy tudom, ez nagyon sebezhető felfogás.

HP: A magyar irodalom önértékelése és a befogadása más nemzetek körébe, olvasottsága, ismertsége illetve nem megfelelő ismertsége régi téma. Panasz és önelégültség sokszor párosul ebben a kérdésben is felületes műveltséggel. Te nagyon sokat tettél az elmúlt huszonöt évben a helyzet valódi megváltozásáért, és magát a folyamatot is értelmezted. Minek tulajdonítod – tudom, hogy erről már máshol többször is beszéltél –, hogy például Esterházyt és különösen az „opus magnum”-ot, a Harmonia Caelestist, ami végül – bevallatlanul is – fikció és valóság határainak felszámolása után és ellenére is, mégis csak a haza és hagyomány téma körül forog, szóval miért van, hogy Esterházyt olvassák külföldön és olvassák a Harmonia Esterházyját is?

SZMM: Őszintén szólva nagyon nehéz megítélni, hogy a magyar irodalomból mit ismernek külföldön. A különböző országokban más és más a helyzet. Márai talán nem vált francia nyelvterületen olyan széles körben ismertté, mint Olaszországban vagy Németországban. Esterházyt olvassák, de a vezekényi csatáról nem mindenki, még a németek egy része sem tudja, hogy mi is volt. Nem akarom föltételezni azt, hogy nem min-

den magyar emlékszik erre a történelmi eseményre. A név is segítheti az elismerést, s a fordítások minősége is, Terezia Mora – amennyire meg tudom ítélni – lényegesebben jobban fordította a *Harmoniát*, mint mások. Az is számít, hogy a német történelem mégis érintkezett a magyarral. Egyébként nehéz megítélni a magyar irodalom külföldi ismertségét. József Attila évfordulója idején egy francia, nem magyar származású doktori hallgatóm utánanézett a franciaországi visszhangnak. Végeredményben azt a szomorú tanulságot fogalmazta meg, hogy nem igazán volt számottevő e visszhang. Hangsúlyoznom kell, hogy a magyar kultúrát nagyon szerető ifjú irodalmár készítette e fölmérést.

HP: Az is jellemző, hogy az Esterházy-regénynek is van egy nagyon is erős történeti aspektusa, bármit is mondjunk a műfaj hiányáról és a művészeti alkotás öntörvényűségéről. Manapság a történetelméleti gondolkodás nem igazán sajátja a magyar történészeknek, ugyanakkor az elmúlt százötven évet, különösen Trianon perspektívájából nézve tulajdonképpen hanyatlástörténetnek látják. Ennek a koncepciónak az ellentmondásosságára te föl hívtad a figyelmet, ettől függetlenül mégis megkérdem: van-e értelme feltenni a kérdést, hogy hol rontottuk el? Illetve megtört-e valahol az a magyar szellemi hagyomány, amely most a kettőségben, a töredezettségben, a párbeszéd hiányában mutatkozik meg? Fülep Lajos emlékezik Adyval folytatott beszélgetésére, ahol Ady a hazáról, a magyarságról már mint régen elveszetről beszél. Valóban ilyen messzire kell keresnünk ezt a fajta töredezettséget?

SZMM: A megosztottság nem mai keletű. Még akkor sem, ha ma kivételesen erősnek mutatkozik. Ha Fülep Lajost említetted, nem szabad elfelejteni, hogy a Vasárnapi Kör tagja és a zengővárkonyi református lelkész azért nem teljesen ugyanaz a személy, ha szabad mondani, de ez természetes, hiszen az ember személyisége változik. Végsősoron úgy látom, hogy a magyarok sok hibát követtek el, de azért ez nem magyarázza azt, ami a magyarsággal történt. Én ebben a tekintetben viszonylag mérsékelt állásponton volnék. Arra viszont továbbra is próbálok hivatkozni, hogy mondjuk az 1840-es évek magyar értelmisége – sajnos – magasabb intellektuális szinten volt, mint a mai magyar értelmiség, természetesen magamat is beleértve. Még azt is megkockáztatnám, hogy kivételes jelentősége volt annak, hogy a 20. század elején egy folyóirat három annyira különböző költőt tudott elindítani, mint Ady, Babits és Kosztolányi, akik lényegében a magyarságról sem azonos módon vélekedtek. Régebben úgy láttam, hogy csak Ady halála után távolodott el egymástól Babits és Kosztolányi. Most, hogy próbálok egy könyvet írni Kosztolányiról, és olyan anyagokat is átnéztem, amelyek nem közismertek, már úgy látom, hogy ez a távolodás sokkal korábban elkezdődött. Nem biztos, hogy ma ilyen gazdagságról beszélhetünk, de én nem vagyok jó, nem tudom, mit hoz a jövő. Óvatosságnak kellene lennünk a saját értékeink elismerésében. Nem szabad lebecsülni magunkat, de bizonyos mértékig a túlzott elbizakodottságtól is óvnam a magyarságot.

HP: A politika és a kulturális örökség között van-e valaminő olyan viszony, amelyben a történeti, kulturális örökség befolyásolni tudja a politikát, és egyáltalán ez a befolyásolás üdvös lehet-e?

SZMM: Ez is igen nehéz kérdés, mert azt lehet sejteni, hogy ma a vezető politikai erők nem igazán figyelnek a magyar művelődésre vagy kultúrára. A múltban is voltak feszültségek, hiszen Tisza István és Ady Endre, illetve a Nyugat köre nem voltak összhangban, de még mindig több volt a kölcsönös megértés, mint ma. Különböző politikai

erőnknek a magyar értelmiséggel szembeni magatartása a jelenkorban nem igazán szerencsés. Ennek részben tájékozatlanság, részben talán az értelmiség lebecsülése is az oka. Természetesen a magyar értelmiséget is lehet bírálni. De az ember bizonyos mértékig legyen türelmes a másikkal szemben. A 19. században még létezett európai tájékozottságú magyar szabadelvűség. John Stuart Mill, aki Eötvös Józseffel is levelezett, úgy gondolta, ha egy közösségben két dolog mellett lehet érvelni, és mindenki az egyik lehetőséget választja, de a közösségnek egy tagja a másik mellett szavaz, akkor még annak az egy főnek a véleményét is tiszteletben kell tartani. Tudom, hogy a társadalom így nem igazán működőképes, de szeretném, ha a szabadelvűség hirdetői olykor elgondolkodnának azon, valóban liberális felfogást képviselnek-e, pontosabban a szabadelvűségnek melyik változatát igyekeznek érvényesíteni. Bizonyos mértékig a szocialistákról is hasonló véleményt fogalmaznék meg, függetlenül attól, hogy nekem a szocializmushoz sosem volt közöm.

HP: Az egyén és az alkotás kiemelésének, szemben a közösség egyenlősítő törvényével, ennek a szembeállításnak, amit a romantika hagyott ránk, és amely továbbra is valamilyen szempontból aktuális, van-e ma közege, van-e az autonóm, művészi létre olyasfajta receptivitás, ami tetemre hívja a tömegtársadalmat, a fogyasztás társadalmát?

SZMM: A piaczgádzalkodással szembeni ellenérzéseim az úgynevezett rendszerváltás óta eléggé megerősödtek. Az a fő kifogásom, hogy valaminek a piaci és szellemi értéke nem okvetlenül esik egybe. Egyén és közösség viszonyáról nehéz bármi érdemlegeset mondanom. Egyetemista koromban egy ideig anyagi támogatást kaptam Kassák Lajostól, és ezért mindig hálásan gondolok rá. Ismeretes, hogy korán kapcsolatba került a munkásmozgalommal. 1919-ben ellentmondott Kun Bélának, erre betiltották a folyóiratát. A politikai hatalomhoz alkalmazkodás, a megélhetés és a piac nemcsak erkölcsi, még művészileg is sokakat tönkretesz.

HP: Az is tudott, hogy a Kosztolányi-kutatások s a mai Kosztolányi-kutatás virágzása, ami rengeteg fiatal irodalomtörténész foglalkoztat, a te szellemi műhelyedből indult el. Mi lehet egy most készülő Kosztolányi-monográfiának az üzenete az irodalomtörténeti, esztétikai vizsgálatok saját, önálló szakmai szempontjain túlmenően?

SZMM: A Kosztolányi-könyv írása során elsősorban arra a következtetésre jutottam, hogy mi, irodalmárok nem ismerjük a magyar történelmet. A legsúlyosabb kérdés számomra az 1919 és 1921 közötti időszak mérlegelése. Megpróbálom – nagyon vitathatóan, és ezért bírálni fognak, s nem okvetlenül olyan irányból, amilyen irányból mostanában tették –, megpróbálom valamennyire megérteni, hogy miért írta azt, amit, és miért viselkedett úgy, ahogy. A Világ című lapba szabadkőművesként az I. világháború alatt rendszeresen írt cikkeket. A Világ egyik fő támadója Bangha Béla volt. 1919 második felétől azután Kosztolányi együttműködött Bangha Bélával, az Új Nemzedék munkatársaként. Úgy látom, hogy a proletárdiktatúra és a békeszerződés a magyar értelmiségnek nagyon jelentős részét hihetetlenül megrázta, és ezt bizonyos mértékig történetileg is meg kellene érteni. Nekem legalábbis ez az álláspontom. Vagy sikerül ezt megértetnem, vagy nem. Ezután alakult ki Kosztolányiban az a vélekedés, amely szerint a művésznek el kell távolodnia az erkölcsi elvek szószólóitól. Nemcsak a politikába, de bi-

zonyos általa nagyon szeretett nyugati nemzetekbe vetett bizalma is megrendült. A legnyilvánvalóbb példa erre az Antoine Meillet-vel folytatott vitája. E híres nyelvész azt állította, hogy a magyar nyelvre nem nagyon van szükség. Könyvemnek az a végkövetkeztetése, hogy Kosztolányi életművét a magyar kultúra fönntartásának az indoklásaként is föl lehet fogni. Ő úgy gondolta, hogy az nem is érdekes, hogy külföldön mit vélnek a magyar irodalomról, az a lényeg, mi hogyan vélekedünk róla. Ez nagyon súlyos kérdés. Ma már más történeti helyzet van, és valószínűleg nem fönntartható az általa vallott eszmény, de számomra nagyon tiszteletre méltó álláspont, hogy tulajdonképpen a fönntartás, a megőrzés a föladat. Ez csak új értékek teremtésével lehetséges, mert meghal egy kultúra, ha saját magát ismétli.

